

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I св. 5-6

**БЕОГРАД
1950**

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О сложеницама	169
2. <i>Исидора Секулић</i> : Именице које се свршавају на <i>-ло</i>	178
3. <i>М. Стевановић</i> : Постапак и значење именица на <i>-ло</i>	180
4. <i>Н. Банашевић</i> : О издавању Луче микрокозма	191
5. <i>В. М. Миковић</i> : О значењу речи <i>сјера</i>	208
6. <i>Мираш Киковић</i> : Слово <i>ј</i> пре Вука	210
7. <i>Драгиша Живковић</i> : Преводилачки рад и питања језика	213
8. <i>Св. Предић</i> : Реформа наше рукописне ћирилице	226
9. <i>Б. Аџић</i> : Скраћенице у говору и писању	234
10. <i>К. Т.</i> : О писању руских имена по оцу	237

ОДГОВОРИ ЧИТАОЦИМА

1. <i>С. П.</i> : Негација уз „све што“ и сличне изразе	239
2. <i>А. Б.</i> : Наш одговор	241
3. <i>С. П.</i> : „Синтаксички“	243
4. <i>А. Б.</i> : Одговор	244

ИЗ ЖИВОТА РЕЧИ

1. <i>Гл. Елезовић</i> : Глеђ глеђа; глета, глето	245
2. <i>Св. Марковић</i> : <i>Оронуши</i> — значење и порекло	248

ПРИЛОЗИ ЧИТАЛАЦА

1. <i>Чед. Јањић</i> : „Иптен“ (хинтен)	252
2. <i>Др Перо Шоћ</i> : а) Косир, косијер	253
б) Снјег	255
в) Дублијер, дуплир	255

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	256
Допуна и поправке	263

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир
Алексић, др Михаило Стевановић, др Радосав Бошковић,
Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић.

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1950

ПОСТАНАК И ЗНАЧЕЊЕ ИМЕНИЦА НА -ЛО

Наша позната књижевница Исидора Секулић одувек је показивала и показује врло живо интересовање за наш језик, нарочито књижевни. Колико је и какво је то њено интересовање, најбоље сведочи језик којим она сама пише своја дела. Сем тога, она је, ослањајући се, углавном, на сопствено језичко осећање, у нашим часописима и дневним листовима објавила и неколико чланака о језику и стилу уопште, о језику појединих језичких области, о неком посебном питању из језика овог или оног писца. А била је и сарадник Нашег језика у предратној серији излагања. Нама је врло драго што се И. Секулић јавља међу првим сарадницима нашега часописа после почетка поновног његовог излагања. Својим горњим чланком она је и овај пут показала како свестрано размишља — непосредно о језику којим она сама пише, а посредно о језику којим треба да пишу сви наши књижевници. Иако ју је потстакло значење само једне речи — именице *јадило*, за коју је „била упозорена“ да ју је негде погрешно употребила, она с више страна тражи објашњење питања да ли је ову реч заиста употребила у значењу које она нема у нашем језику. И да би сама дала одговор на ово питање, И. Секулић је из разних текстова које је читала и „из говорне праксе своје и туђе“ узела већи број именица средњега рода изведених наставком -ло и поделила их у групе према њихову значењу. Ова њена класификација тих именица је, уколико их је обухватила, углавном тачна, а и значења појединих група су у више случајева врло добро дата. Али баш значење групе именица којима припада *јадило* није тачно формулисано. Ја мислим да И. Секулић добро осећа значење ових именица, између осталих и значење именице *јадило*,

али га овде није најсрећније протумачила. Да би се дало право и најтачније значење ове именице, и да би се у језичкој пракси могла применити објашњења свих проблема који с овим стоје у вези, потребно је цело питање мало опширније размотрити.

Исидори Секулић је скренута пажња да је именици *јадило* дала значење које она нема, „односно, како сама у своме чланку каже, да је та именица као неправилно изведена, неправилно намењена значењу које не може бити њено“ (исп. у горњем чланку). О некаквом неправилном извођењу ове именице не може бити говора; она је свакако правилно изведена, и несумњиво је по среди само рђава формулација мисли. Једино се поставља питање од које друге речи је изведена именица *јадило*, и ми ћемо се ниже на ово питање поново навратити, а сада ћемо се задржати на самоме значењу те именице. И. Секулић каже: „Ја сам именицу *јадило*“ употребила била у смислу ознаке за појаву (ја бих рекао појам -М. С.) која значи велику количину јада; у смислу удомаћене код нас збирне именице *мизерија* (не знам само зашто она ову именицу сматра за збирну, иако се њоме понекад означава и више појмова узетих у једној целини -М. С.). А речено јој је да „именице на -ло у српском језику значе оруђе, средство, а не квалитативност“.

Примедба која је уваженој књижевници учињена само је једним делом тачна; тачно је, наиме, да она дотичну именицу неће бити употребила у њеном правом значењу, као што је несумњиво и да именице овога типа значе средство. Али оне немају једино ово већ и више других значења, између осталих и значење квалитативности. То је и И. Секулић показала у горњем чланку делећи по значењу именице с наставком -ло на неколико група. Она је дала најглавнија значења ових именица, и дала их је, како рекосмо, углавном добро. Једино се то не може рећи за именице типа *јадило*. Она је, прво, узела именице као што су *црвенило*, *руменило* и сл., које се изводе од глагола, заједно с именицама: *слило*, *беснило*, које ће свакако бити изведене од придева, а затим за све њих каже да значе „јаку количину квалитета“. Посебно за именицу *јадило* она каже да према томе значи

„велику количину јада“, да се та именица баш у овоме значењу употребљава у Срему и за то наводи пример: „И сиротиња и болест и порок станују у тој кући — једно божје *јадило*“. Штета је што не знамо одакле је узет овај пример — из језичке праксе саме наше књижевнице, из језика другог неког књижевника, или је забележен у народу. А било би добро и да је дато више примера, али су они у књижевном језику врло ретки. У доста богатој грађи Института за језик Српске академије наука нашли смо свега један једини пример узет из Новина српских за 1850 годину, па и тај пример нам не даје ништа за значење именице *јадило*. И морамо се ослонити углавном на значење које она има у народним говорима. Мени је лично познато да је сасвим обична употреба ове именице у говорима црногорским и косовско-метохиским, а чује се и у многим крајевима Србије. У већини тих говора она у првоме реду означава човека и животињу, затим и ма шта друго што је јадно, бедно, мизерно. И Исидора Секулић је у праву кад каже да *јадило* значи што и *мизерија*, али ми не мислимо ни да ова последња именица значи „велику количину јада“. *Јадилом* се обично назива неко или нешто што је у јаком степену јадно. Најчешће ће се за малог, мршаваог и неугледног човека рећи — какво је ово *јадило*? Тако исто и за онога ко својим духовним квалитетима оставља јадан (бедан) утисак. *Јадило* се каже и за групу људи оронула здравља, бедна изгледа, а рече се то и за неки осиротели или жалошћу ојађени дом. Ни овај горе наведени пример из Срема не говори за друкчије значење именице *јадило*. Сиротиња, болест и порок су дакако кућу у којој царују морали учинити јадном. Зато се за стање у њој и рекло — „једно божје *јадило*“. Или пример из Шумадије: „Град је све смлатио: и жито и кукуруз, и воће и винограде, кад погледаш — сâмо *јадило*, да те душа заболи (пример ми је дао И. Стевовић). Из примера се види да овде несумњиво постоји дијалектичка веза између квантитета и квалитета. И то је Исидору Секулић могло завести да погрешно формулише значење именице *јадило* и каже да она означава велику количину јада. Међутим, суштина значења није овде у квантитету него у квалитету. Именица *јад*

сама собом означава нешто што је већ негативно у јаким степену, придев *јадан* такође. А и нова, од овог придева изведена, именица *јадило* исто тако. Али то још не значи да се и за нешто што је у мањем степену јадно неће рећи да је *јадило*.

И. Секулић такође с разлогом даје као неку паралелу значења ове именице с именицом *грдило*, која је најпунија свог значења опет у црногорским говорима. Али се ни том паралелом не може доказати да једна или друга именица означава велику количину онога што значи реч у њеном корену, нити пак да се *јадило* употребљава „више у смислу појава конкретних, а *грдило* више у смислу појава моралних“, како се то чини И. Секулић. И по постанку своме, и по размерама, као и по конкретизованости онога што означавају, обе именице су, како ћемо то ниже видети, у свему истог значења.

Ово што је досад речено мислим да ће се потврдити анализом постанка и значења свих именица средњег рода на -ло. А ову анализу је потребно извршити да би се дао одговор и на друго питање које у своме чланку врло оштроумно поставља И. Секулић. Њу, вели, занима да ли се сва значења која имају те именице могу свести на једно основно значење, које ће по њеном мишљењу, изнетом у завршној реченици њеног чланка, бити значење оруђа, средства. Таквом анализом ће се, што је још важније, лакше моћи утврдити значење сваке од ових именица појединачно. С истим циљем је И. Секулић дала своју класификацију именица на -ло према њихову значењу. И ми ћемо то исто овде учинити, а уз то ћемо се позабавити и начином њихова постанка.

Поред четири групе оних које су у горњем чланку дате, има у нашем језику доста велики број именица на -ло које се ни својим значењем, ни по постанку, не могу сврстати ни у једну од тих група. То су пре свега домаће лексичке речи старијег (*село*, *сџабло*, *сџакло*, *шело*, *чело* и сл.) или и новијег постања (*врашило*, *грошло*, *бубало* и др.). Туђег су порекла речи: *шало* (грч. αἰχμαλος), *ејкало* или *ајкало* (грч. ἑλικάλυσμα), *барило* (тал. barile), *варзило* (такође туђа реч, било како да је доспела у наш језик; о њеном пореклу

познато је мишљење које је дао Ст. Новаковић у Јужно-словенском филологу II, стр. 116—117, ма да је по нашем схватању вероватније да је ова именица изведена од придева *барзасѣ*, односно *варзасѣ*, што значи зеленкаст и црвенкаст — према тал. *verza*; види у Рјечнику Југосл. академије), *канцело*, *џаћело* итд. Затим се као сигурно може узети да у нашем језику има изведених именица овога типа које су и сада у живој употреби, а њихове основне речи се данас више не употребљавају (исп. неке такве примере код Ђ. Даничића, Основе српскога и хрватскога језика, стр. 123).

Немотивисане, све ове речи о којима смо у претходном ставу говорили могу означавати било шта, и као такве оне овде нису од нарочитог интереса за нас. А већина од тих речи нема ни неке нарочите везе са онима о којима ћемо тек говорити, уколико се не ради о именицама у којих *-ло* не потискује друге наставке (случај употребе речи *бубало* поред *бубац*, *враџило* поред *враџа* у нарочитом значењу, и сл.; види за ово литографисана предавања проф. А. Белића, Савремени српскохрватски језик II, Београд 1949, стр. 97).

Прва група именица на *-ло* која се не може и не сме мимоићи ако се жели расветлити цело питање како је већ у првоме чланку постављено јесу именице најстаријег образовања као што су: *крило* (**kridlo*; испор. пољ. *skrzydło*, чеш. *křídlo*), *јело* (**édlo*; пољ. *jadło* или дијал. *jedło*, чеш. *jidlo*), *грло* (пољ. *gardło*, чеш. *hrdlo*, рус. *горло*), *мило*: а) сапун и б) цеђ за прање рубља (пољ. *mydło*, рус. *мыло*), *рало* (пољ. *radło*) и др. Све су оне изведене од глаголских основа и значе средство за вршење радње која се казује глаголима у основи. Дакле, именице на *-ло* најстаријег постанка означавају — оруђе, средство.

Према овим именицама су се у новијим епохама развита нашег језика додавањем наставка *-ло* на основу глагола такође градиле именице које опет означавају средство за вршење радње; од глагола *дрндаџи* изведена наставком *-ло* именица:

дрндало значи справу којом се разбија, дрнда вуна;
дувало је ковачки мех, справа за дување;

кусало је део кашике који се ставља у уста, којим се једе, односно куса;

играло — справа за играње;

квасило је крпа којом се кваси брус за оштрење косе, тј. средство за квашење;

кљукало — нарочито удешено дрво којим се муља или кљука грохће;

лазила (мн.) — направа по којој се лази, скеле за пењање;

мазало је четкица за мазање и боја или маст којом се маже (а та именица има и друкчије значење; види ниже);

мерила (мн.) — теразије, иструменат за мерење;

називало — оно чиме се неко назива, тј. име;

огрѣбло — справа за гребање лана;

пјевало — грло и гркљан, тј. оно чиме се пева;

прекривало — вео, прекривач, нешто чиме се што прекрива;

преоблацило — рубље, оно чиме се преоблаци;

рендисало — ренде, оно чиме се рендише;

сшрдило — нешто што је удешено да се њиме плаше птице или било шта;

шшцало — тучак, оно чиме се нешто туца;

цѣдило — цедиљка, нешто што служи да се кроза њ што-год цеди;

млашило — нарочито удешен велики и дебео прут којим се млати жито или што друго итд.

С овима заједно можемо узети и такве именице које нису средство за вршење радње што означава основни глагол, али су свакако нешто што омогућава вршење баш те радње. Тако, рецимо, *легало* није никако оруђе помоћу којег се леже, већ нарочито удешена направа (а може бити и место) за лежање. Даље, именица *мѣшало* не означава нешто чиме се ово или оно меће, већ значи количину сена која се одједном положи, метне говечету; *прождирало* није нешто кроза шта се прождире, чим се прождире, него оно што се прождире, што се једе (испор. код В. Карацића у Рјечнику уз ову реч пример: „Ваше је називало, а наше прождирало — рече домаћин гостима“, што значи ваше је да наредите, да кажете, а наше да дамо оно што треба да се прождере (тј. поједе); *издирало* је труд онога који издире

(много ради), а не никакав инструменат помоћу којег се издире. И поред тога што ове именице уствари значе објекат радње коју означава основни глагол или нешто слично, само не оруђе за вршење баш те радње, — то што оне означавају је увек нешто што омогућава вршење радње основног глагола, нешто што остварује оно ради чега се односна радња врши. Тако *мешало*, како смо рекли, значи количину сена којом се може једанпут нахранити говече, или која може стати у јаслима из којих се говече храни, или најтачније — значи количину која се обично наједанпут говечету полаже. Но иако та именица према глаголу од којег је изведена стоји у односу објекта, она ипак означава средство које служи за постизање онога што би се другим глаголом овде казало. Да бисмо ово потврдили узвемо пример — Једним *мешалом* се не могу нахранити волови — у коме је *мешало* заиста средство које омогућава оно што се главним глаголом казује. А кад је тако, ово исто се може схватити као средство и за вршење свих радњи које стоје у вези са овим глаголом. *Прождирало* је средство којим треба да се нахрани онај ко врши радњу прождирања, па се као такво и схвата, иако по функцији у реченици према основном глаголу такође означава објекат. Јасно је, дакле, да се и ове именице, које су унеколико посебне врсте, могу схватити као *nomina instrumenti*.

У претпоследњем ставу међу осталима ми смо навели и именицу *сћрашило*, и рекли смо за њу да означава нешто што је начињено за страшење, тј. за плашење. И то је тачно. А исто је тако познато да се и човек који својим изгледом може заплашити такође назива *сћрашилом*. Зна се и да је овај назив за човека погрдан, а није тешко разумети ни чиме је ова нијанса његова значења условљена. — Свакако тиме што се човеку даје назив једног предмета који је нарочито удешаван за оно што његов назив значи; што управо хоће да се каже да то и није прави човек, него ствар, нешто што је нарочито удешавано за сврху означену радњом која се казује основним глаголом, у овом посебном случају — за страшење. На исти начин су добиле своје значење именице:

бајало — човек који баје;

бенећало — онај који непрестано бенеће;

бубало — гочобија (човек који удара у гоч) и бубалица (ђак који много буба, учи напамет без много размишљања);

букало — човек који буче, много гласно говори и непрестано говори о овоме или ономе;

виќало — онај који много виче или стално виче;

гатало — човек гатар, онај који се бави гатањем;

гејало — лице које се гега кад иде;

дремало — онај што сваки час дрема;

задиркивало — лице које стално друге задиркује;

закерало — онај који закера.

Такође означавају да стално, као какав механизам врше радње основних глагола и лица која се обично називају: *зановешало*, *злџамшило*, *измишљало*, *исмевало*, *кџмќало*, *кљџцало*, *кривјудало*, *кџњало*, *мџзало* (слаб сликар), *наклџило*, *намешћало* (онај који намешта кад говори), *намишћвало*, *насрћало*, *оклџвало*, *пџмшило*, *пџцало*, *прегџбало* (нешто што се прегџба), *сџрзало* (зимоморан човек), *сџрдало*, *шџрчало* (онај што турча, турски говори), *шџрџсќало* (што и спрдало), *ћџсќало*, *цџрћало*, (слаб сликар), *чанџрићало*, *шќрџбало*, *шџвџало*, *шџњало* итд.

Кад, на једној страни, знамо да су већ раније постојале девербативне именице на -ло, а, с друге стране, нам је познато да именице наведене у последњем ставу имају пејоративно значење и да се то значење заснива на чињеници што се облик имена средства радње овим именицама даје с циљем да се обележи механичка, не људска природа лица која оне означавају, — онда нам постаје јасно да су се ове друге заиста развиле из оних првих. То нам нарочито јасно говоре примери именица на -ло које у исто време значе и средство и вршиоца радње као што су: већ навођена именица *сџрашило*, а затим *мазало* (мазиво или четкица за мазање и слаб сликар), *дувало* (ковачки мех и лице које много дува) и др. И последњи доказ — *nomina agentis* i *nomina instrumenti* врло често прелазе једна у друга, и нема свакад тачно утврђене границе у значењу између једних и других.

Као што се, очевидно, из значења оруђа, на показани начин, развило значење вршиоца радње или носиоца стања, са посебном изразито пејоративном нијансом, тако није тешко схватити да се, на другој страни, из оног првог развило и значење места. И ово је лако доказати анализом значења неких примера. Узећемо за ово између осталих именицу *легалo*, за коју смо нешто раније казали да не означава баш оруђе којим се врши радња основног глагола, већ на једној страни значи некакву направу или средство које је ипак потребно да би се могла вршити радња коју означава основни глагол, а на другој страни је то име места где се врши оно што тај глагол значи: *легалo*, дакле, значи и место где леже кокоши или зец, рецимо; *ска̀кало* (или, још чешће, у облику множине — *скакала*) је прелаз преко воде направљен обично од по неколико каменова постављених недалеко један од другог. То је, с једне стране, направа, средство помоћу којег се, тј. преко којег се прелази. Од ове направе назив *ска̀кало* се пренео и на место где се сам прелаз налази. На исти начин се *сушило*м навива место где се суши рубље или што друго, али је ова именица свакако првобитно означавала: коноп, дрва или ма шта на чему се нешто сушило. Очевидно значење места за вршење онога што се означава основним глаголом није добивено другим путем ни у имена места:

и́дјило (где се поји стока), *со̀лило* (где се стоци полаже со, где се стока соли), *ја̀гњило* (место где се јагње ђвце), *це́пало* (место где се дрва цепају), *шо̀чило* (нарочито подесно земљиште низ које се спуштају дрва, а и левак и струг за рендисање дасака); *ра̀нило* (место где су у неке пролећне дане девојке рано долазиле, а после је то почело значити и само то њихово рањење), *гра̀било* (значење места одакле су се имале грабити девојке пренело се на само грабљење девојака; исп. код те речи у Вукову Рјечнику: До године на грабило била, што значи — догодине те грабили, тј. догодине се удала).

И по постанку и по значењу с првом групом именица на -*ло*, тј. с именицама које значе средство иду:

бе́лило, *црвѐнило*, *цр̀нило*, *пла̀вило*, *зелѐнило*, и сл. именице које значе боју, тј. средство за бељење, црвењење итд. и

које су изведене од глагола: *белиши*, *црвениши*, *црниши*, *плавиши*, *зелениши*.

Називе: белила, црвенила итд. носи и оно што у себи садржи ту боју, што изгледа као да је обојено том бојом; обично се каже *белило* или *црвенило*, односно *руменило* *лица*, *зеленило* *ливаде* и сл. А поједине од ових именица могу имати, и разумљиво је откуд могу имати и понеко друго значење именица на -ло. Тако се *бѣлилом* назива још и место где се бели платно (Указујемо овде на *Белило* крај Сремских Карловаца и на стихове којима се Бранко Радичевић у својој дивној песми Ђачки растанак прашта од овога места).

Последње именице су изведене од глагола који у основи својој имају придеве, те је разумљиво да се именице на -ло с било којим од ових значења изводе и непосредно од придева, као у примерима: *лудило* (од придева *луд*), *бѣснило* (од придева *бесан*), *мршвило* (од придева *мршав*), *ојачило* (од придева *ојак*), *шамнило* (од таман), *ништаквило* (од ништав).

Ови примери именују углавном особину коју означавају придеви у њиховој основи, а понеки од њих могу значити и нешто друго. Тако *црнило*, поред црне боје као средства за бојење у црно, означава, бар у неким народним говорима, и лице коме је све због некакве несреће црно (овде је реч употребљена метафорски — М. С.); *ништаквило* је онај који је у свему ништаван; та именица, дакле, означава некога који нема никакве вредности. То ће рећи да се именице на -ло могу изводити и непосредно од придевских речи. Ја мислим да је такав случај био и код извођења двеју именица чије значење је и потстакло на писање оба ова чланка, а наиме код именица *јадило* и *грдило*. Истина према обема овима именицама ми у нашем језику имамо глаголе *јадити* и *грити*, али, иако с истим кореном, у знатној мери друкчијег значења. И ове именице нису изведене посредством глагола већ непосредно од корена придева *јадан* и *грдан*, а употребљавају се као именице да означе — најчешће лице које је *јадно* (односно *бедно*) или *гдно* (тј. *ружно*) — прва са значењем именице *беда*, а друга са значењем именице

ругоба. Овим смо, држим, одговорили на прво питање Иси-доре Секулић, на питање које значење има именица *јадило*. А тако исто смо, мислим, доказали оправданост претпоставке наше познате књижевнице да ће примарно значење свих именица на *-ло* бити значење средства, оруђа. До овог закључка смо дошли анализом свих њихових значења која су се извесним редом преносила једно на друго. А то потврђује и чињеница што су именице на *-ло* најстаријег постања као што су: *крило*, *мило* и др. означаваале, а и данас, уколико су се сачувале у употреби, означавају средство за вршење радње која се садржи у глаголу од чијег корена су изведене.

Свакако је још потребно разјаснити како је дошло до образовања именица на *-ло* од корена других именица. Баш зато ваља указати на чињеницу да у нашем језику нема велики број речи које би биле таквог начина постанка; зацело нису такве све оне које Ђ. Даничић наводи у Основама српскога или хрватскога језика на стр. 124. Док се за *брдило* према *брдо*, за *ђушило* према прут, а и још за покоју то може казати — несумњиво је именица *калило*, која значи место где се нешто кали, непосредно изведена од глагола *калиши*, а не, како је Даничић мислио, од именице *кал*; реч *ђушило* (означава коноп или нешто друго чиме се пути коњ или која друга животиња, па и човек), иако истог и значења и корена с именицом *ђушо*, такође је изведена посредством глагола *ђушиши*; *шипило* је тако исто изведена непосредно од глагола *шипилиши* (види овај глагол у Вукову Рјечнику), тј. *ушипљавати*, *злюбљавати*, а тек посредно од именице *шип*. Зато ја мислим да је и овде за образовање именица на *-ло* од других именица било потребно посредство глагола. А тамо где глагола данас нема, или га није ни било — највероватнија је претпоставка да је до сличних образовања могло доћи додавањем наставка *-ло* на какву именичку основу по угледу на оне прве случајеве.

М. Стевановић